

Kelet-Európa vallásai

Lengyel jezsuita, jelenleg az orosz püspöki kar titkára Moszkvában.

¹Utalás a *Demokrácia, kultúra és fejlődés Közép-Európában* című konferenciára, amelyet a Gazdasági és Szociális Tanulmányok Intézete rendezett 1992 decemberében.

Az európai püspöki szinódust követően egy nemzetközi konferencián¹ a következő célkitűzés fogalmazódott meg: „A nemrég véget ért szinódus után fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy a két különböző világhoz tartozó, sajátos tapasztalatokkal rendelkező, eltérő hullámhosszon lévő keresztények és egyházak között hogyan építendőek ki, illetve szilárdítandóak meg a kapcsolatok. Meg kell tanulnunk a kölcsönös tisztelet jegyében közeledni egymás felé.”

A második európai püspöki szinódus megmutatta, hogy a „hullámhosszak összeegyeztetése” jelenleg is feladat: meg kell valósítani a kölcsönös kommunikációt. A kérdés azonban most tágasabb körben vetődik fel, hiszen a kelet- és közép-európai vallási kultúrák sokféleségét szeretnénk áttekinteni.

A kelet- és közép-európai valláskultúrák sokféleségének ténye vitathatatlan. Ellentmondások nem csupán a kelet- és közép-európai országok helyi egyházai között adódnak, hanem megtalálhatóak köztük és a nyugati országok vallási kultúrái között is. Ez a körülmény pedig tovább bonyolítja a felvetett kérdéskört.

Az eurázsiai kontinens valláskultúráját csak akkor tudjuk áttekinteni, ha figyelembe vesszük a nyugati országok kulturális hátterét is. Kétségtelen ugyanis, hogy a többségükben katolikus országok — földrajzi elhelyezkedésüktől függetlenül — gyökeresen különböznek a többi, többségükben ortodoxok országoktól. Én, aki személy szerint a nyugati katolikus hagyományokhoz tartozom, sokkal idegenebbnek érzem magam Oroszországban — annak ellenére, hogy nyolc éve ott élek —, mint például Franciaországban. És ennek nemcsak az az oka, hogy egy ideig Franciaországban éltem, hanem elsősorban az a tény, hogy az orosz kultúra egésze — de a valláskultúra különösen — jelentősen eltér a többségében katolikus vagy éppen protestáns országokétól.

A következőkben az orosz valláskultúrát tekintjük át, összehasonlítva azt a szomszédos országok kultúrájával.

Amint az ismeretes, a kereszténység keleti formája 988-ban, tehát még a kereszténység egységének idején honosodott meg Oroszország területén. Ekkortájt a jelenlegi Oroszország még nem létezett, Moszkva térsége csak egy fejedelemség volt a sok közül. Szent Cirill és Szent Metód tevékenységének köszönhetően az ószláv vált a liturgia nyelvévé, s a Moszkvai Patriarchátusban jelenleg is az, bár a filológiában járatlan emberek számára ez a nyelv ma már érthetetlen.

A mai Oroszország, Ukrajna és Belorusszia nyugati felén folyó keresztény hitelesítés tehát egy csapásra a bizánci kereszténység hatása alá került, bár bizonyos mértékig megőrizte egy-

**A kereszténység
kezdetei**

ségét a nyugati hagyományokkal. A novgorodi nők például minden további nélkül kereszteltették meg gyermekeiket ortodox vagy akár katolikus papokkal is — annak ellenére, hogy a bizánci rítushoz tartoztak.

A 10. század végén Olga cárnő azzal a kéréssel fordult Ottóhoz, a germán származású római császárhoz, hogy küldjön papokat a Kijev környéki orosz területekre, hogy az új keresztényeket segítsék hitük mélyebb megértésében és átélésében, ez ugyanis eddig háttérbe szorult az ortodox hagyományban jelentős túlsúlyban lévő liturgia mellett. Ottó eleget tett a kérésnek, annak ellenére, hogy idejét ekkortájt a bizánci császárral folyó viszálykodás foglalta le.

A Vatikánnal és általában az (egyházszakadás utáni) kereszténységgel való — esetenként politikai színezettel terhes — kapcsolat az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás ellenére is megmaradt. Erre vonatkozóan a 12. és 13. század érdekes példákkal szolgál. A latin rítust követő domonkosok sorra nyitják kolostorait Kijevben, Perejeszlávban, Szmolenszkben, Polohiban, Novgorodban, Ladogában... A pápa 1320-ban katolikus püspököt nevez ki Kijevbe; Jurij-Boleszlav halicsi herceg 1327-ben áttér a katolikus hitre stb.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyházszakadás ne éreztetne volna hatását. Róma és Konstantinápoly elhatárolódott egymástól. A két egyház híveinek egy része — főként a fejlettebb területeken élők — talán nem mindenben értettek egyet, de a szakadás a nehézkes kommunikáció miatt a mindennapi életben valószínűleg csak később kezdett megmutatkozni. A hosszadalmas információ-áramlás más területeket is érintett, Grúziát például, ahol a szétválás hatásai teljes valóságukban csak két évszázaddal az egyházszakadás után jelentkeztek.

Oroszországnak a mai értelemben vett politikai színrelépése Európában szorosan kapcsolódik az ország hódításaihoz Európa és Ázsia területén. Az ortodox vallás, amely Oroszországban kezdetektől fogva kapcsolatban állt a világi hatalommal, államvallássá válik, s így elősegíti az új népcsoportok integrációját. Ez azonban nem tudja teljesen megszüntetni a katolikus, világi és muzulmán közösségeket. A zsidó népesség száma is növekszik. Oroszország sokvallású országgá válik. A vallási differenciálódás folyamata pedig a 18. század utolsó negyedében új lendületet vesz, amikor Oroszország, Poroszország és Ausztria felosztják maguk között Lengyelországot. Lengyelország és Ukrajna egy része, valamint Belorusszia és Litvánia ettől fogva az Orosz Birodalom részét képezi. Márpedig ezeken a területeken az 1595-ös breszti egyezmény értelmében nagyrészt a latin és a keleti rítusú katolikus vallás az uralkodó.

Meg kell említenünk azt is, hogy II. Katalin uralkodása idején, vagyis a 18. században egy protestánsokból és katolikusokból ál-

ló német közösség telepszik le Oroszországban, s kap bizonyos autonómiát a cárnőtől, melynek értelmében megőrizhetik saját vallási hagyományaikat. Ezt a kiváltságukat a kommunista korszakban is megőrzik.

Nagy Katalin Oroszországát tovább fejlesztik Nagy Péter törekvései. Az ország bizonyos mértékben nyitni próbál a korabeli európai kultúra felé. A felvilágosodás századának francia gondolkodói népszerűek Oroszországban; néhányuk hosszabb-rövidebb időre el is látogat a cári udvarba. Maga a cárnő is érdeklődést mutat e szellemi mozgalom iránt, de érdeklődése megmarad elméleti és világi síkon. Amint kormányzásról van szó, az enciklopédisták gondolatai üres szóvirágokká változnak az uralkodónő szemében. A politikai rendszer lényegében semmit sem változik, továbbra is a „szamogyerzsavie” (önkényuralom) érvényes, azaz a cár határoz mindenről, rendeletek segítségével kormányoz, és megerősíti az ortodox egyház és minden egyéb felekezet alávetett helyzetét. Az uralkodó egyben az ortodox egyház feje is, vagyis a patriarchátus semmit sem tehet a császári udvar jóváhagyása nélkül. Ez annyira beleivódik a cárok szokásaiba, hogy I. Pál, aki szoros kapcsolatban állt a más területekről akkorra már kitiltott Jézus Társasággal, katolikus misét akart celebrálni, noha természetesen ő maga nem volt sem pap, sem katolikus.

Az ortodoxia az államvallás, annyira, hogy az oroszoknak tilos áttérniük bármilyen egyéb hitre. Ha valaki ezt mégis megteszi — és a 19. század folyamán, főként az orosz arisztokrácia körében akadt is erre példa —, akkor elveszíti vagyonát és minden állampolgári jogát. Száműzetés vár rá, ahogy Iván Gagarin herceg esetében is, aki jezsuitának állt, s ettől fogva Franciaországban kellett élnie.

Ez a helyzet változatlan marad a 19. század végéig. Igaz ugyan, hogy akkoriban a többi európai ország uralkodó egyházai is kisebb-nagyobb előjogokat élveznek saját hazájukban, Oroszországban azonban az ortodox egyház nemcsak kiváltságos helyet foglal el, hanem hasznot húz a katolikus kisebbség (főként a keleti rítusúak) és általában mindenfajta — akár ortodox — szekta ellen irányuló politikai-hatósági eljárásokból is. Konkrétan fogalmazva, az orosz ortodox egyház rendőrségi erőszakkal bekebelezi a keleti rítusú katolikusokat. Cserében pedig az ortodox pópák együttműködnek a kormánnyal az odacsatolt területek mindenféle — akár vallási — lázadásainak megakadályozásában. Ennek értelmében az egyházukhoz titokban húnek maradó keleti rítusú katolikusok feljelentése például egyszerre minősült vallási és politikai cselekedetnek.

Az állami végrehajtó hatalomnak az volt tehát a feladata, hogy felvegye a harcot a nem ortodox vallásúakkal, és hogy átterítse őket az igaz hitre. Ez a gyakorlat a múlt század végéig fennmaradt, egészen addig a pontig, amikor a kormányzat ren-

deletet adott ki a vallási tolerancia bevezetéséről és az egyháznak az államtól való leválasztásáról. A patriarchátus csak ezután, s ekkor is kizárólag a kormány és néhány felvilágosultabb gondolkodású püspök nyomására kezdett hozzá egyházának belső reformjához.

Sztálin uralma

A reformtörekvések sajnálatos módon azonban nem kerülhettek át a gyakorlatba. Kitért az októberi forradalom. Az ortodox és az összes többi egyházat is kegyetlen üldöztetés sújtotta. Az egyházak intézményrendszerét felszámolták, a papokat kivégezték vagy börtönbe zárták, a templomokat pedig feldúlták, lerombolták vagy rendeltetésüktől eltérő célokra kezdték használni.

A még életben maradt püspökök — szám szerint kilencen — csak 1943-ban, Sztálin utasítására kerülnek ki a börtönökből és koncentrációs táborokból. Sztálin ekkor helyreállítja az ortodox egyház intézményrendszerét, hogy a lakosságot ezzel is mozgósítsa a német megszállás ellen. Az egyház működését természetesen szigorúan felügyelik, s a kommunista propaganda céljaira használják fel. Sztálin tehát, az Orosz Birodalom történetében még egy alkalommal, helyreállítja az ortodox egyház egységét, amelybe az 1946-os úgynevezett Ivovi színódus döntése alapján beolvasztja a keleti rítusú katolikus egyházat is. Mindezek ellenére az ortodox egyház újrakezdi valódi tevékenységét is, s egyes vezetői sokat tesznek az emberek hitének újjáélesztéséért és a vallásszabadság kiszélesítéséért. Az egyház mindezért drága árat fizet: együtt kell működnie a hatalommal. A mai patriarchátus közvetlenül a Sztálin által létrehozott hierarchiából nőtt ki, s mai ellenlábasai szemére is vetik sztálini eredetét és a kormánnyal való egykori megalkuvását. Mindezek hatása a pópák és a pátriárkák mentalitásán jelenleg is érezhető, és nyomai megtalálhatók a patriarchátus döntéseiben, a kormánnyal, a politikai pártokkal és a többi egyházzal — beleértve a katolikusokat is — való kapcsolatában.

Ortodox szertartások

Ebből a történelmi háttérből bonthatjuk ki az orosz ortodox egyházi kultúra néhány jellemző vonását, amelyek kiterjeszthetők más, többségében szintén ortodox országra. Az eredményt végül összevethetjük a nyugati keresztény hagyományokat követő országok kultúrájával.

Az ortodox lelkiség és vallásosság terén a csodálatos énekekkel színesített szertartások kezdettől fogva kivételes helyet foglalnak el. Köréjük csoportosul a hívő közösség, s ezek állnak a templomok és a kolostorok életének középpontjában is. A szentképek a liturgikus szertartások és a közösségi keresztény misztériumok szerves részei. Nem úgy tekintenek rájuk mint egyszerű ikonokra, hanem mint a teológia alapjául szolgáló kegytárgyakra: a szentkép az írástudatlanok Bibliája, a katekizmus tanításának fontos eszköze. Ennek megfelelően az ikonkészítés egyfajta lelki gyakorlatot jelent, melyhez böjt és egyéb aszketikus gyakorlatok

is társulnak. A kép egyben felmenti a pópákat a hitoktatás és a szertartásokban tartott prédikáció alól. Csak az utóbbi időben fordul elő, hogy egy-egy pópa mégis prédikál a mise végén.

Az ortodox teológusok megalkották tehát az ikonok teológiáját, amelyen belül nemcsak a kép vallási tartalmának adnak teológiai magyarázatot, hanem a művészi és esztétikai elemeknek — a színeknek, a mozdulatoknak, az alakok helyzetének is. Az ikon természetesen a nyugati kultúrához tartozó emberek szemében is műalkotás, amely segíti őket az imádságban. A művészi elemek teológiai elemzésével viszont nem feltétlenül értenek egyet túlzott szigorúságuk, merevségük miatt, bár az ortodox képmagyarázat inkább érzelmi, mint racionális síkon közelít a műalkotáshoz.

Egy nyugati teológus minden bizonnyal sokkal óvatosabb volna a szentképek tisztán teologikus tartalmát illetően. Nem feltétlenül tagadná azt, de bizonyára nem érné be a tisztán teológiai magyarázattal. Inkább a teológia az, ami meghatározza a szent művészetet, és nem fordítva. A merevséggel szemben pedig kevésbé képzeletbeli, jóval racionálisabb érveket sorakoztatna fel, s magyarázata igyekezne felölelni a hit egészét és azt a világot, amelyben a hívő megéli hitét. Ez a gondolkodásmód azonban a szentkép teológiájától teljesen idegen. Itt minden azonnal természetfeletti síkra kerül, minden titokzatos és megfoghatatlan formát ölt, többnyire erkölcsi tanításokkal.

A liturgia e központi szerepéből az ortodox vallási kultúra számos jellemző vonása ered. Mindent összevéve azt mondhatjuk, hogy az ortodox teológiát kevésbé érdekli a hit intellektuális tartalma. A hit kultikus kifejezése áll az egyház életének középpontjában, és a teológia tudománya elsősorban ezt törekszik igazolni anélkül, hogy tartalmát módosítaná. Valószínűnek látszik, hogy Olga cárnő is erre gondolt, amikor azzal a kéréssel fordult I. Ottóhoz, hogy küldjön nyugati teológusokat, akik segítséget nyújthatnak a hit elmélyítésében.

Minden bizonnyal ennek a gondolkodásmódnak köszönhető az is, hogy az ortodox egyház kezdetektől fogva csekély jelentőséget tulajdonít a filozófia tudományának. A Zagorszkban működő Szergejev Poszad Ortodox Papi Szeminárium nemrégén törölte a filozófiát tárgyai sorából arra hivatkozva, hogy ezek az ismeretek az ortodox pópák számára nélkülözhetőek. Szerencsére ezt a döntést azóta már visszavonták.

A mai Oroszországban ugyanis, a hit üldöztetésének hosszú éveit után, az embereket elsősorban éppen a filozófiai természetű problémák, az élet és az ember eltörölhetetlen értelmének kérdése foglalkoztatja, s a tisztán hitbeli kérdések csak ezután következnek.

Ennek a teológiának túlsúlya más keresztény tanok elterjedését is megnehezíti. A teológia tematikájának megújítására és ki-

bővítésére történtek persze kísérletek, elsősorban a 19. század folyamán a Kijevi és Szentpétervári Akadémián. Akadtak független orosz gondolkodók is hasonló törekvésekkel, de ők a hivatalos egyházon belül mindig a peremre szorultak, és előfordult az is — például Lev Tolsztoj esetében —, hogy kiátkozták őket, vagy legalábbis az egyház gyanúsának és hitszegőnek nyilvánította gondolataikat (például Szolovjov, Bergyajev, Csadajev stb.). Napjainkban ugyanez zajlik. Azok az ortodox keresztények, akik gondolkodni próbálnak a hitükről — bár nincsenek sokan —, nem sok megértésre számíthatnak társaik és a teológusok részéről. Általában „nyugatbarátnak” bélyegzik őket, s a hivatalos egyház rossz szemmel nézi tevékenységüket. Újítónak, az orosz-ortodox hagyomány ellenségeinek számítanak. A Nyugat teljesen elvilágiasodott szellemiségét követik — mondják róluk —, s ezért alkalmatlanok az oroszországi vallási és szellemi élet megújítására. Még a nyugati katolikus papokat is álhívőnek tartják, akik egy elvilágiasodott kereszténység terjesztésén munkálkodnak. A legjobb esetben is eretneknek nyilvánítják őket, az orosz hagyománynak megfelelően. Az ortodox templomokban ma is találhatóak olyan régi katekizmusok, amelyek a katolikus vallást is mint eretnekmozgalmat írják le.

Az ortodox teológusok ugyanakkor érdeklődnek a patrisztika és elsősorban a keleti egyházatyák gondolatai iránt. Ezek a problémakörök gyakran igen alapos tanulmányok tárgyát képezik. Főként az igazság ontológiai alapjait keresik, bírálva egyszerűsmind a nyugati teológiai és filozófia relativizmusát.

A teológiai tanulmányok között modernebb tematika csak elvétve — vagy egyáltalán nem — szerepel. Kérdés, hogy ez a jelenség milyen mértékben sajátja magának az ortodox vallásnak, amely — mint tudjuk — csak az első hét egyetemes zsinat tanait fogadja el. Valójában már az ortodox egyház szerkezete is az elutasítás negatív elvén alapul. A mai nyitott orosz ortodox teológusok maguk is statikusnak ismételtetésnek tartják saját tudományukat. Az átlagos teológusok túlnyomó többsége és a hierarchia természetesen nem osztja ezeket a nézeteket. Éppen ezért a haladó gondolkodásúak közül már többen elveszítették állásukat, sőt néhányukat ki is közösítették.

Az ortodox teológia nem foglalkozik többek közt azzal sem, amit a katolikusok az egyház szociális tanításának neveznek, nem foglalkozik a munkaerkölccsel, sem a mai világban oly sürgető etikai kérdésekkel. Egy ideje az a hír járja, hogy a patriarchátus dolgozik egy ortodox állásfoglaláson, amely ezekkel a problémákkal foglalkozik. A bennfentések szerint azonban valójában semmi előrelépés nem tapasztalható, s az egésszel csak annyit érnek el, hogy felszítják a szélsőséges ortodoxok ellenállását.

Aszkézis és erkölcs

Egy kis általánosítással azt is mondhatnánk, hogy az ortodox vallásban nincs a világi életre vonatkozó tanítás. Csak egyféle spirituális eszmény létezik, s ez a monasztikus eszmény. Olyan *categoricus imperativus* ez, amelyből a gyakorlati életben egyfajta „mindent vagy semmit” szemlélet ered. Nem meglepő hát, hogy ez a lelkület nem illeszthető rá sem a házastársi, sem a családi, sem a hivatásbeli életre. Erősen hangsúlyozzák viszont a házasság szentségét, a családapá kivételes helyzetét, a feleség és a gyerekek alárendelt szerepét, s ezek teológiai igazolására törekcszenek. Ez a bizonyítás viszont tisztán vertikális jellegű: a családapá foglalja el benne Isten helyét.

A papság természetesen tisztában van ezekkel a hiányosságokkal, mégsem próbálja semmilyen egységes és hatékony módon betölteni ezt a régóta tátongó űrt. Megelégszenek a szokásos aszketikus elvek ismételtetésével, s nem merik alkalmazni őket a családi életre, mert attól félnek, hogy az emberek egészen felhagynak a templomba járással.

Egyház és nemzet

Az ortodox vallásnak és különösen az orosz ortodox egyháznak a világi hatalmakhoz és a nemzethez való viszonyát vizsgálva egy újabb jellemző vonásukat fedezzük fel. Egy-egy ország ortodox egyháza nemzeti egyházzá válik, amely szorosan kötődik a politikai hatalomhoz, sőt függő helyzetben van tőle. Ez a jelenség nemcsak a mai Oroszországban látható, hanem — talán némileg módosított formában — a mostani Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Ukrajna, Belorusszia, sőt Grúzia, Örményország és Görögország területén is megfigyelhető. Véleményem szerint ez oly mértékben beleivódott már a helyi — vallási — kultúrába, hogy az adott országok csak nehezen szabadulhatnak tőle, még ha törekednének is erre. Még az orosz katolikusok sem néznék jó szemmel, ha idegenek megpróbálnának ellenszegülni az állami döntéseknek, melyek például egy templom helyreállítását szolgálják.

A lengyel egyház

Ez a tendencia egyébként megfigyelhető Közép- és Kelet-Európa azon volt kommunista országában is, ahol a katolikus az uralkodó vallás. Lengyelországban például a püspöki kar egy része még mindig a nemrég lezárult korábbi korszakban él, s nehezen tud elszakadni attól a szerepétől, hogy a — legutóbb még kommunista — kormánnyal szemben a nemzetet próbálja képviselni. Nehezen fogadja el a demokratikus játékszabályokat, s ezáltal megnehezíti azt, hogy az egyház helye és szerepe tisztázódjék egy pluralista társadalmon belül.

Ez a magatartás azonban — annak ellenére, hogy a célja nem más, mint a civil hatóságok döntéseibe való beleszólási jog megszerzése vagy visszaállítása — először is kormányellenesnek mondható. Másodsor pedig a szóban forgó törekvéseket fékezi a püspöki kar és a papság egy másik csoportja, az egyháztól független politikai pártok, valamint a katolikus vagy más vallású vi-

lági lakosság egy része. Szerintük az egyház feladata nem az aktív politikai szerepvállalás, hanem a lelki élet segítése és az erkölcsi nevelés és az erkölcs érvényre juttatása a társadalom és a politika színterein. Vannak tehát olyan csoportok is, amelyek úgy vélik, hogy az egyház nem képviselheti többé a nemzetet, hiszen a kormánynak megvan a saját, az egyháztól független irányvonala.

Ez a véleménykülönbség és feszültség az egyházon belül is érzékelhető; elsősorban a püspöki kar és a papság egy részének a politikai hatalom visszaszerzésére irányuló fent említett törekvése, valamint néhány püspöknek az a szándéka, hogy elnyomják a szerzetesrendeket, amint ez a kommunista időkben történt, amikor igen nehéz volt a kapcsolattartás Rómával.

Mindez valamelyest egyensúlyt teremt, gondolkodásra készítet, s meg-csillantja annak reményét, hogy előbb-utóbb valós és tartós megoldás születik az államtól elválasztott egyház funkciójában, amely remélhetőleg minden polgár javát szolgálja majd vallási nézeteiktől függetlenül. Más szavakkal, a „katolikus Lengyelország” — amely valójában sohasem létezett, hiszen Lengyelország mindig is, de kiváltképp Litvániával való uniója idején sokvallású ország volt — szindrómáját számos kritika éri. Ez pedig segíti az igazi vallási tolerancia helyreállítását, amelynek gyökerei főként a reformáció idején, de az ország feldarabolása előtti egész lengyel történelemben megtalálhatóak. A nemesek demokráciája — amely később, a 17-18. századra egyfajta anarchiává korcsosult — szintén olyan örökséget képez, amely segítheti a modern demokrácia kialakulását.

Ezek a segítő hatások azonban Oroszországban gyakorlatilag teljes egészében hiányoznak, leszámítva az októberi forradalmat megelőző néhány hónapnyi demokratikus rendszert, és a vallási toleranciára vonatkozó rendeletet a század elején, amely azonban teljes egészében sosem juthatott érvényre. Mindehhez hozzá kell számítanunk azt az Oroszországban oly elterjedt nézetet, hogy a múlt sosem válik teljesen múlttá, és azt az idők során bevezetett változások sem tudják igazán átformálni. Így könnyen megérthetjük, hogy a történelem során eddig felbukkant minden probléma és minden — akár politikai, akár vallási — küzdelem napjainkban újra felszínre kerül.

**Orosz vallási
abszolutizmus**

Nem meglepő hát, hogy a múlt vallási vitái, ha kissé módosult formában is, de mindmáig éreztetik hatásukat. Az ortodox egyház a görög katolikusokat ma is hitszegőknek mondja, az ökumenikus párbeszédet pedig nem tartja másnak, mint a katolikus prozelitizmus ügyes kendőzésének. A hitviták is változatlanul élnek, mivel az ortodoxok számára az igazság abszolút és megváltoztathatatlan; ez az igazság az ortodox vallás kizárólagos örökségét képezi (az ortodoxia orosz neve, a pravoszlávia az egyetlen, igazi, egyszóval ortodox hitet jelenti). Ebből a néző-

pontból szemlélve a II. Vatikáni zsinat nem más, mint a katolikus mesterkedéseknek a modern időkhöz való hozzáigazítása. Céljai semmit sem változtak, s kimerülnek az ortodox egyház elleni harcban.

A hit igazsága tehát statikus, és teológiai értelmezése nem vesz tudomást a történelem folyamáról, ami pedig tetten érhető az Apostolok Cselekedeteiben vagy ha Szent János evangéliumát összevetjük a szinoptikusokkal.

Az orosz népek szinte természetüknél fogva ortodoxok, csaknem függetlenül attól, hogy milyen hitre keresztelik őket. A régi orosz gondolkodók szerint a keresztény Nyugat annyi kegyetlen-séget követett el a történelem során, hogy az ortodox vallásnak nincs mit tanulnia tőle. Létezik tehát egy kizárólagos orosz út — mind nemzeti, mind vallási értelemben —, amelyről nincs letérés.

A pánszláv eszme

Ez a gondolkodásmód mélyen gyökerezik elsősorban a 19. századi orosz történelemben, s egyszer még messiási szerepvállalás formájában is felszínre került: egyesek azt állították, hogy Oroszországnak kivételes, Isten által kijelölt szerepe van a kereszténység megmentésében. Ugyanennek a szellemiségnek egy másik megnyilvánulása volt a pánszlávizmus, mely egyszerre támaszkodott vallási és nacionalista elvekre. A pánszlávizmus Moszkva és az ortodox egyház irányítása alatt akarta egyesíteni az összes szláv népet. Ez az irányzat újra fölmerült még a nemrég lezajlott koszovói bombázások során is. Moszkvában aláírásgyűjtésbe kezdtek, hogy a szláv és egyben ortodox Szerbia segítségét a szintén szláv és egyben ortodox Oroszország segítségével helyreállítsák, s ezáltal a szláv család összetartását megerősítsék. Egyedül az észak-kaukázusi népek emlékeztettek arra, hogy az Orosz Föderáció soknemzetiségű és sokvallású ország, tehát a nem szláv, de orosz muzulmánoknak is segíteniük kellene Koszovót. Ily módon Oroszország külpolitikai döntése szinte azonnal belpolitikai problémává változott.

Ezt az önmagát elszigetelő orosz utat öltözteti a patriarchátus egyháztörténeti köntösbe, amikor Oroszországot az ortodox vallás kanonizált területének kiáltja ki, burkolt célzást téve arra, hogy a többi vallási felekezetnek nincs ott semmi keresnivalója. Ez azt jelenti — amit az ortodox vallási tisztségviselők meg is erősítenek —, hogy az ortodox kánonjog a földterületre is kiterjed. Márpedig a jog természetesen minden esetben csak az adott egyház intézményrendszerére és tisztségviselőire vonatkozik. Egyazon földrajzi területen több vallás is jelen lehet és érvényesítheti jogait, mint ahogy azt a más országokban működő ortodox egyház is teszi.

Új vallási törvény

Ennek az ortodox területnek a megőrzése érdekében és erre az alapra támaszkodva az ortodox egyház 1993-tól kezdve nyomást gyakorolt a kormányzatra, hogy változtassa meg a vallásszabad-

ságról és az egyházi szervezetekről szóló 1990-es, meglehetősen liberális felfogású törvényt. Erőfeszítéseit végül siker koronázta az új, 1997-es törvényben, amely egyértelműen hátrányos megkülönböztetéssel sújt minden más felekezetet. Noha a törvény ütközik az érvényben lévő orosz alkotmánnyal és az *Orosz Föderáció* által elfogadott nemzetközi egyezményekkel, bevezetését a többségében kommunista tagokból álló Duma csaknem egyhangúlag megszavazta. A törvény a vallási szervezetek működésének engedélyezéséhez olyan feltételeket szab, amelyeknek lehetetlen teljes mértékben eleget tenni. Engedély nélkül pedig az adott vallási felekezet nem számít jogi személynek, és hivatalosan semmit sem tehet.

A katolikusok nehézségei

Ilyen körülmények között élnek a katolikus szerzetesrendek is. Előírták nekik, hogy legalább tizenöt évre visszanyúló legális működést kell igazolniuk, holott mindenki előtt ismeretes, hogy a kommunista időkben minden szerzetesrendet betiltottak. Így még ha ténylegesen léteztek is, akkor sem mondhatják el magukról, hogy működésük legális volt.

A következő feltétel az, hogy minden helyi vallási közösségben legyen legalább tíz orosz állampolgár. Az egyházközségek számára ez nem okoz problémát, hiszen ott vannak a világiak. A szerzetesközösségek elé azonban ez az előírás — legalábbis pillanatnyilag — legyőzhetetlen akadályt gördít. Még ha nekünk, jezsuitáknak például van is jelenleg egy tucatnyi olyan rendtársunk, akik a volt Szovjetunióból származnak, ők sem laknak egy helyen (a fiatalok máshol tanulnak, papjaink a volt szovjet köztársaságokban dolgoznak), s így nem kerülhetnek helyi közösségként nyilvántartásba. Vannak olyanok is, akik, mivel Közép-Ázsiában dolgoznak, az ott létrejött országok polgáraivá váltak, s többé már nem orosz állampolgárok.

Ez a példa is megerősíti, hogy az ortodox egyház, intézményrendszere kiváltságos helyzetének megőrzése érdekében politikai eszközöket is felhasznál.

A jövő távlatai

Talán lehangolóan látszik ez a kép, de ilyen körülmények között dolgozunk, s munkánkat így is szívesen végezzük. Oroszországban a törvényhozás, különösen pedig annak végrehajtása sohasem volt eléggé következetes, s ez hagy némi teret a próbálkozásoknak, és reményt ad arra, hogy legálisan folytathassuk tevékenységünket.

Az ortodox egyházzal való testvéri kapcsolatok javítását sokkal nehezebb és hosszadalmasabb feladatnak látom. A jelen helyzetet úgy jellemezhetném, hogy az ökumenikus párbeszéd megindulása előtti stádiumban vagyunk. Mi kezét nyújtottunk, készen állunk a kapcsolat felvételére, és türelemmel várjuk, hogy a másik fél változtasson szemléletén. A felvilágosult ortodox körök könnyebben elkeserednek, mint mi. Javasataik rendre megbuknak, s ők maguk kirekesztettnek érzik magukat saját egyházukon

belül. Egyesek ki is lépnek az ortodox egyházból s katolikusokká válnak, anélkül, hogy megtagadnák az ortodoxiát.

Természetesen nem ez a legjobb megoldás, de meg kell értenünk őket. Ezek az emberek nem mesterkedésből döntenek így, nem az a céljuk, hogy gyengítsék az ortodox egyház nyitottabb csoportjait, egyszerűen úgy érzik, hogy hiába próbálnak bármit is megváltoztatni, csak ellenérzéseket váltanak ki egyházuk többi tagjából. A két úgynevezett testvér-egyház közötti feszültségek és konfliktusok lelkiismereti döntés elé állítják őket. A kereszténység egységének helyreállítása számukra nemcsak a két egyház kapcsolatának problémáját öleli fel, hanem igazi kihívásként, a hit követelményeként jelenik meg — „hogy eggyé váljanak, amiként mi is egyek vagyunk”. Ez az a pont, ahol a szeretet és az igazság ökumenikus párbeszéde megkezdődhet, s fokozatosan kezdetét veheti a sokféle egyházi rítusnak és intézménynek egy-egybe foglalása a kölcsönös tisztelet jegyében.

Nem térhettünk ki arra, hogy ez a légkör hogyan hat a katolikus egyház életére, s milyen kellemetlen következményei vannak az ortodox környezetben végzett tevékenységünknek. A környező kultúra hatása az oroszországi katolikus egyház belső és külső kapcsolataira nem feltétlenül pozitív. Ennek részletezése azonban már más lapra tartozik. Egy biztos: az ortodox egyháznak sem a hívei, sem az ellenségei nem tudják megfelelően szolgálni a nézeteltérések elsimítását, mert nem veszik kellően figyelembe a kétféle keresztény hagyomány történelmi és kulturális hátterét.

József Ágnes fordítása